

Populizmus: mit fed a név?

Minden meghatározás feltételez egy elméleti rácsozatot, amely értelmet ad annak, amit meghatároz. Ez az értelem – amint azt maga a meghatározás fogalma megkívánja – csupán az alapján jöhet létre, hogy a meghatározott terminust megkülönböztetjük valami mástól, amit a meghatározás kizár. Ez viszont feltételez egy olyan *területet*, amelyen belül ezek a különbségek mint olyanok elgondolhatók. Amikor populistának nevezünk egy mozgalmat (?), egy ideológiát (?), egy politikai gyakorlatot (?), épp ez a terület az, ami közvetlenül nem hozzáférhető. Az első két esetben, azaz ha mozgalmakat vagy ideológiákat nevezünk populistának, akkor ezt a tulajdonságot meg kell különböztetnünk egyéb, ugyanazon a definíciós szinten elhelyezkedő jellemzőktől, mint például a „fasiszta”, a „liberális”, a „kommunista” stb. Ez rögtön egy bonyolult és végső soron önmegsemmisítő feladat elé állít bennünket: fel kell kutatnunk azt a végső állást, ami mögött megtalálhatjuk a „tiszta” populizmust, amely nem bontható további alternatív jellemzőkre. Amennyiben így próbálunk meg eljárni, egy olyan játékba bonyolódunk, hogy bármilyen szociális vagy ideológiai tartalmat tulajdonítunk is a populizmusnak, rögtön a kivételek tömkelegével szembesülünk. Ebből azt a következtetést kell levonnunk, hogy amikor a terminust használjuk, nyelvi gyakorlatunk mindig is feltételez valamilyen aktuális jelentést, csakhogy ezt a jelentést semmilyen meghatározható értelemre nem tudjuk lefordítani. Ráadásul e jelentésen keresztül még kevésbé tudunk eljutni valamely beazonosítható referenciához (amely kimerítené ezt a jelentést).

Mi történik akkor, ha a mozgalmaktól vagy ideológiáktól mint elemzési egységektől a politikai gyakorlatok irányába mozdulunk el? Minden azon múlik, hogy miként fogjuk fel ezt az elmozdulást. Amennyiben azt

Ernesto Laclau (1936-2014) argentin származású filozófus, az University of Essex professzora volt.

A fordítás a következő kiadás alapján készült: Ernesto Laclau: *Populism: What's in a Name?* In Francisco Panizza (ed.): *Populism and the Mirror of Democracy*. Verso, London–New York, 2005, 32–49.

az ideológia vagy a politikai mozgalom szintjén létesült szubjektum egy-
sége vezérli, nyilván tapodtat sem jutottunk előre annak meghatározásá-
ban, hogy mi tekinthető sajátosan populistának. A nehézségek, amelyek
abban rejlenek, hogy meghatározzuk bizonyos gyakorlatok szubjektu-
mainak populista jellegét, csak újratermelődnék a gyakorlatoknak mint
olyanoknak az elemzésében, ameddig ez utóbbiak pusztán csak *kifejezik*
e szubjektumok belső természetét. Létezik azonban egy másik lehetőség
is, nevezetesen, hogy a politikai gyakorlatok nem *kifejezik* a társadalmi
ágensek természetét, hanem inkább *létesítik* ez utóbbiakat. Ebben az
esetben a politikai gyakorlatnak bizonyos ontológiai elsőbbsége lenne az
ágenssel szemben, míg ez utóbbi pusztán az előbbi történeti lecsapódása
volna. Egy picit eltérő fogalmakkal kifejezve: nem a csoport, hanem a
gyakorlatok lennének az elemzés elsődleges egységei – ami azt jelenti,
hogy a csoport mindössze a társadalmi gyakorlatok valamely artikulá-
ciójának az eredménye lenne. Amennyiben ez a megközelítés helyes, azt
mondhatjuk, hogy egy mozgalom nem azért populista, mert politikája
vagy ideológiája populistaként azonosítható aktuális *tartalmakat* mut-
tat, hanem azért, mert megmutatja ezeknek a tartalmaknak egy sajátos
artikulációs logikáját, függetlenül attól, hogy melyek ezek a tartalmak.

Egy utolsó megjegyzés kívánkozik ide, mielőtt rátérnénk érvelésünk
lényegére. Az „artikuláció” kategóriája az utóbbi harminc vagy negyven
évben gyakran felbukkan az elméleti nyelvben, főként az althusseri is-
kolában és befolyási övezetében. Mindazonáltal azt kell mondanunk,
hogy az althusserizmus által kifejlesztett artikuláció fogalma főként az
artikulációs folyamatba belépő *ontikus* tartalmakra (a gazdasági, a poli-
tikai, az ideológiai) szorítkozott. Az artikuláció tekintetében történtek
ugyan kísérletek az *ontologikus* elméletalkotás irányában (a „végső meg-
határozás” vagy a „relatív autonómia” fogalmi által), ám amennyiben a
formális logika úgy jelenik meg, mint ami bizonyos kategóriák ontikus
tartalmából szükségszerűen következik (a végső meghatározás például
egyedül a gazdaságnak felelhet meg), már kezdettől fogva igencsak kor-
látozott volt annak lehetősége, hogy társadalmi ontológiát dolgozzanak
ki. E korlátozásokból kifolyólag a populizmus politikai logikája elgon-
dolhatatlan maradt.

Az alábbiakban három elméleti tézist dolgozok ki: 1.) ahhoz, hogy a
populizmus sajátosságát elgondolhassuk, az elemzést a csoportnál kisebb
egységeknél kell kezdenünk (akár politikai, akár ideológiai szinten); 2.)
a populizmus ontologikus, és nem ontikus kategória – ami annyit tesz,
hogy jelentése nem valamely sajátos, a csoport gyakorlatainak leírásába
belépő politikai vagy ideológiai tartalomban keresendő, hanem valamely
társadalmi, politikai vagy ideológiai tartalom sajátos *artikulációs mód-
jában*; 3.) ez az artikulációs forma a tartalmaitól függetlenül rendelkezik

olyan strukturáló hatásokkal, amelyek elsősorban a megjelenítési módok szintjein nyilvánulnak meg.

Társadalmi igények és társadalmi totalitás

Amint az imént állítottuk, abból kell kiindulnunk, hogy elkülönítsük a csoportnál kisebb egységeket, és átgondoljuk azok artikulációjának társadalmi logikáját. A populizmus egyike ezeknek a logikáknak. Kezdeképpen hadd mondjuk el, hogy elemzésünk előfeltételez egy aszimmetriát a közösség mint egész („társadalom”) és bármely ezen belül tevékenykedő társadalmi aktor között. Ami azt jelenti, hogy nincs olyan társadalmi ágens, amelynek az akarata megegyezne a totalitásként felfogott társadalom aktuális működésével. Rousseau teljes mértékben tudatában volt annak, hogy az általános akarat létesülése – amely szerinte a demokrácia feltétele volt – egyre nehezebbé válik a modern társadalmak feltételei között, amelyeknek már a mérete és heterogenitása elkerülhetlenné teszi, hogy képviseleti mechanizmusokhoz folyamodjanak; Hegel megkísérelte úgy feltenni a kérdést, hogy előfeltételezte a polgári és a politikai társadalom közötti elkülönülést, ahol az előbbi a partikularizmust és a heterogenitást (az „igények rendszerét”) képviselte, a második pedig a totalizáció és az egyetemesség mozzanatát; Marx pedig az utópiát mint a közösségi tér és a közös akarat közötti pontos átfedést fogalmazta újra az egyetemes osztálynak a megbékélt társadalomban betöltött szerepén keresztül. Abból indulunk ki, hogy sohasem sikerülhet teljes mértékben áthidalni a politikai akarat és a közösségi tér közötti szakadékot, ám az, ha megkíséreljük áthidalni, meghatározza a társadalmi identitások sajátosan politikai artikulációját.

A félreértés elkerülése végett ehhez még hozzá kell fűzni, hogy a közösség mint totalitás és a szociális aktorok aktuális és részleges akarataik közötti átfedés hiányából nem következik, hogy elfogadjuk az ágencia kérdésének bármilyen módszertanilag individualisztikus megközelítését. Az utóbbi azt előfeltételezi, hogy az individuumok jelentéssel rendelkező, önmeghatározó totalitások; innen már csak egy lépés arra következtetni, hogy a társadalmi interakciót olyan ágensek közötti alkuk fogalmaiban fogjuk fel, akiknek az identitása egyértelmű érdekek mentén jön létre. A mi megközelítésünk ezzel szemben teljes mértékben holisztikus, azzal a megszorítással, hogy a telítettségnek a teljes mértékben önmeghatározó társadalmi egész fogalmában foglalt ígérete megvalósíthatatlan. Vagyis az a kísérelt, hogy a közösségi tereket a közös akaratok pluralitásán kívül

építsük fel, sohasem öltheti szerződés formáját – ez utóbbi előfeltételezi az érdekek és az önmeghatározó akaratok fogalmait, amelyeket mi megkérdőjelezünk. A közösségi telítettséget, amelyről a társadalmi egész nem tud gondoskodni, nem lehet átvinni az individuumokra. Az individuumok nem koherens totalitások, hanem csupán referenciális identitások, amelyeket egy sor lokalizált szubjektumpozícióra kell felosztani. Az artikuláció ezek között a pozíciók között társadalmi, és nem magánügy (a mi megközelítésünkben magának az „individuum” fogalmának nincs jelentése).

Melyek is tehát azok a kisebb egységek, amelyek elemzésünk kiindulópontját képezik? Vezérfonalunk a társadalmi kapcsolat felépítésének elemi formájaként felfogott „igény” kategóriája. Az „igény” („demand”) szó az angol nyelvben többértelmű: egyrészt jelenthet kérést (*request*), másrészt, aktívabb értelemben, a mások felé irányuló követelést (*imposing a request*) (mint például a „magyarázatot követel” kifejezésben). Más nyelvekben, mint például a spanyolban, különböző szavak állnak rendelkezésre e két jelentés kifejezésére: a második jelentésnek megfelelő szó a *reivindicación* lenne. Jóllehet amikor jelen elemzés az „igény” kategóriáját használja, egyértelműen a második jelentésre helyezi a hangsúlyt, a jelentések közötti kétértelműség bizonyos előnyökkel is jár, mivel az igény itt használandó elméleti fogalma némi eldönthetetlenséget von maga után a két jelentés között – jelen esetben, amint azt látni fogjuk, ezek a politikai artikuláció két különböző formájának felelnek meg. Tegyük még hozzá, hogy létezik egy rejtett, mindkét jelentés mögött húzódó közös feltevés, nevezetesen, hogy az igényt nem önmagában oldják meg, hanem olyan instanciához intézik, amely különbözik attól, amelyen belül eredetileg megfogalmazódott.

Lássunk egy példát az egyértelmű igényre: egy adott lakókörzetben élő emberek egy csoportja azt szeretné, hogy a tömegközlekedésbe bekerüljön egy buszvonal, amellyel a lakóhelyükről eljuthatnak abba a körzetbe, ahol a legtöbbjük dolgozik. Tegyük fel, hogy kérésüket a városházához intézik, és a kérésnek eleget is tesznek. Egy sor szerkezeti jegyet figyelhetünk itt meg, amelyek a következők: 1) a szociális szükségletek *kérés* alakját öltik – vagyis önálló intézkedésekkel nem elégíthetőek ki, csupán azáltal, hogy egy másik instanciához folyamodnak, amelynek hatalmában áll döntést hozni; 2) maga a tény, hogy a kérésre sor kerül, azt mutatja, hogy a magasabb instancia döntésképesége egyáltalán nem kérdőjeleződik meg – úgyhogy teljes egészében az igény terminus első jelentésén belül vagyunk; 3) az igény pontos, önmagában zárt igény – nem valamely jéghegy csúcsa vagy a megfogalmazatlan szociális igények széles spektrumának szimbóluma. Ha összerakjuk ezt a három jellemzőt, a következő fontos következtetést fogalmazhatjuk meg: az ilyen típusú

kérések, amelyekben az igényeket pontosan vagy egyénre szabottan kielégítik, semmilyen szakadékot vagy határvonalat sem hoznak létre a társadalmin belül. Épp ellenkezőleg, a társadalmi aktorok az egész folyamat kimondatlan előfeltéveéseként elfogadják ezen instanciák mindegyikének a legitimitását: senki sem kérdőjelezi meg a kérés benyújtásának jogát vagy a döntéshozó instancia döntéshozatali jogát. Mindegyik instancia a magas fokon intézményesített társadalmi immanencia része (vagy megkülönböztetési pontja). Ezt az intézményesült, differenciális modell szerint működő társadalmi logikát a *különbség logikájának* fogjuk nevezni. Ez azt feltételezi, hogy nem létezik társadalmi megosztottság, és minden legitim igény kielégíthető nem-antagonisztikus, adminisztratív úton. Könnyűszerrel hozhatunk példákat ezekre a társadalmi utópiákra, amelyek a különbséglogika egyetemes eljárásának a szószólói: az „egyetlen nemzet” Disraeli-féle fogalma, a jóléti állam, vagy a Saint-Simon-féle tétel: „az emberek kormányzásától a dolgok igazgatásáig”.

Hadd térjünk most vissza az említett példánkhoz. Tegyük fel, hogy a kérést visszautasítják. Ez a döntés kétségtelenül társadalmi frusztrációhoz fog vezetni. Ha azonban csupán *egyetlen* igényt nem elégítenek ki, az nem fogja lényegesen befolyásolni a helyzetet. Viszont ha valamilyen okból kifolyólag a különböző igények széles skálája kielégítetlen marad, az ebből adódó sokrétű frusztráció teljesen másféle társadalmi logikát fog elindítani. Példának okáért, ha abban a körzetben a néhány ember, akinek a jobb tömegközlekedés iránti igényét nem elégítették ki, felismeri, hogy szomszédainak a biztonság, vízellátás, lakhatás, iskoláztatás stb. színvonalára vonatkozó igényei szintén nem találtak meghallgatásra, akkor bizonyos fajta szolidaritás fog kialakulni közöttük: az lesz a közös bennük, hogy igényeiket nem teljesítették. Vagyis az igényekben, a pozitív megkülönböztető természetükön túl, egy *negatív* dimenzió is közös.

Az a szociális helyzet, amelyben az igények elkezdenek újra összeállni azon a negatív alapon, hogy mind teljesítetlenek maradtak, az első – bár korántsem az egyetlen – előfeltétele annak a politikai artikulációnak, amelyet populizmusnak hívunk. Hadd soroljuk fel azokat a szerkezeti jegyeket, amelyeket okfejtésünknek ebben a szakaszában megragadhatunk: 1.) Míg a fentebb taglalt intézményi berendezkedés a különbség logikáján alapult, itt egy fordított helyzettel állunk szemben, amelyet *egyenértékűségi logikaként* lehet leírni – azaz olyan logikaként, amelyben minden igény, jellegük minden különbsége dacára, hajlamos újra összeállni, létrehozva azt, amit mi *egyenértékűségi láncnak* fogunk nevezni. Ez azt jelenti, hogy minden egyes igény eredendően megosztott: egyrészt önnön partikularitását jelenti, másrészt az egyenértékűségi kapcsolatokon keresztül a többi igény totalitására irányul. Visszatérve a hasonlatunkhoz: tulajdonképpen minden igény a jéghegy csúcsa, mert

noha csak önnön partikularitásában mutatkozik meg, saját manifeszt követelését a szociális követelések szélesebb skálájának egyikeként mutatja be. 2.) Ebben a két esetben különbözik az igény szubjektuma. Az elsőben az igény szubjektuma ugyanolyan pontos, akárcsak maga az igény. A megkülönböztető sajátosságként felfogott igény szubjektumát *demokratikus szubjektumnak* fogjuk nevezni. A második esetben a szubjektum tágabb lesz, mivel szubjektivitása a demokratikus igények pluralitásának egyenértékű felhalmozódásából következik. Azt a szubjektumot, amely ebből a logikából jön létre, *népi szubjektumnak* fogjuk nevezni. Ez egyaránt tisztán mutatja a népi szubjektivitás kialakulásának és eltűnésének a feltételeit: minél több társadalmi igény olvad be differenciáltan egy sikeres intézményrendszerbe, annál gyengébbek lesznek az egyenértékűségi kapcsolatok, és annál valószínűtlenebb a népi szubjektivitás kialakulása. Fordítva, amikor számos igény egyidejűleg marad kielégítetlen és az intézményrendszer egyre kevésbé képes differenciált módon beolvasztani ezeket, kialakulnak a populista szakításhoz vezető feltételek. 3.) A korábbi elemzés egyenes következménye, hogy a népi szubjektivitás nem alakulhat ki egy belső határvonal meghúzása nélkül. Az egyenértékűségek csak a mindegyiküket átható hiány fogalmaiban ragadhatóak meg, és ez megköveteli a társadalmi negativitás forrásának azonosítását. Az egyenértékű népi diskurzusok ezért két táborra osztják a társadalmat: a hatalomra és az elnyomottakra. Ez átalakítja az igények természetét: többé már nem egyszerű kérések lesznek, hanem követelésekké (*reivindicaciones*) válnak, másként fogalmazva, az „igény” (angol) kifejezés második jelentésére térünk át.

Egyenértékűségek, népi szubjektivitás, a társadalmi kétosztatú felépítése egy belső határvonal mentén. Látszólag minden szerkezeti jegyünk együtt van ahhoz, hogy meghatározzuk a populizmust. Csakhogy ez még nem elegendő. Még mindig hiányzik egy döntő fontosságú dimenzió, amelyet most kell fontolóra vennünk.

Üres és lebegő jelölők

Eddigi okfejtésünk nyomán eljutottunk oda, hogy azonosítottuk a populista szakítás kialakulásának két, egymást szerkezetiileg kiegészítő feltételét: a társadalmi térnek a belső határvonal meghúzásán keresztül történő kettéosztása és a teljesítetlen igények között egy egyenértékűségi lánc létrehozása. Szigorú értelemben véve ez nem két feltétel, hanem ugyanannak a feltételnek a két oldala, mivel a belső határ csupán

az egyenértékűségi lánc működésének eredménye lehet. Mindenesetre nagyon fontos tudatosítani, hogy az egyenértékűségi láncnak *intézményellenes* jellege van: felforgatja az igényeknek a sajátossá tevő, megkülönböztető jellegét. Ugyanakkor pedig rövidzárlatot is jelent abban a viszonyban, amely a „rendszerrel” szemben támasztott igények és a rendszernek a befogadásukra való alkalmassága között áll fenn. Most pedig ennek a rövidzárlatnak az igények természetére és a rendszerre mint totalitásra gyakorolt együttes hatását kell megvizsgálnunk.

Az egyenértékűségi igények azonnal szembesítenek bennünket a specifikusan egyenértékű pillanat megjelenítésének a problémájával. Mivel az igények, magától értetődően, mindig sajátosak, minél egyetemesebb dimenzió kapcsolódik az egyenértékűséghez, annál inkább hiányzik a megjelenítés minden közvetlen, nyilvánvaló módja. Azt állítjuk, hogy az egyenértékűségi pillanat megjelenítésének első előfeltétele annak a hatalomnak a (jelentésen keresztül létrejövő) totalizációja, amely a népakaratot alkotó igények összességével áll szemben. Világosan le kell szögeznünk: ahhoz, hogy az egyenértékűségi lánc létrehozassa a társadalmin belüli határt, valamiféleképpen meg kell jeleníteni a határ túllátását is. Nincs populizmus az ellenség (az *ancien régime*, az oligarchia, az *establishment* vagy bármi más) diszkurzív megalkotása nélkül. Később még visszatérünk erre a vonatkozásra. Most pedig arra összpontosítunk, hogy az egyenértékűségekből következő határhatások alapján a demokratikus szubjektumpozíciók hogyan alakulnak át népiekké.

Tehát hogyan is *mutatja meg* magát az egyenértékűség? Amint állítottuk, az egyenértékűségi pillanat nem található meg egyetlen, az összes igény mögött meghúzódó pozitív jegyben sem, mivel azok – saját szempontjukból – teljesen különböznek egymástól. Az egyenértékűség teljes egészében azzal a határvonalon túli hatalommal való szembenállásból ered, amely egyetlen egyenértékűségi igényt sem elégít ki. Ebben az esetben mégis hogyan lehet megjeleníteni a láncot mint olyant? Másutt¹ amellet érveltem, hogy a megjelenítés csupán akkor lehetséges, ha egy sajátos igény, anélkül, hogy sajátosságát teljes mértékben feladná, elkezd olyan jelölőként is működni, amely a láncot mint totalitást jelöli (ugyanúgy, ahogy az arany anyagszerűsége, anélkül, hogy elveszítené sajátos árucikk voltát, az érték egyetemes jelölésévé változik). Ezt a folyamatot, amely révén egy sajátos igény a vele összemérhetetlen egyenértékűségi láncot kezdi jelölni, mint tudjuk, *hegemóniának* neveztük. Például a Szolidaritás igényei kezdetben egy gdański munkásosztálybeli csoport sajátos igényei voltak, ám mivel egy olyan elnyomott társadalomban

1 Vö. Ernesto Laclau: Why Do Empty Signifiers Matter to Politics? In Uő: *Emancipation(s)*. Verso, London–New York, 1996, 36–46.

fogalmazták meg őket, ahol számos társadalmi igény nem került meghallgatásra, a népi tábor jelölőivé váltak egy új, kétosztatú diskurzusban.

Mármost az egyetemes népi jelentés megalkotására irányuló folyamatnak van egy olyan vonása, amely különösen lényeges ahhoz, hogy megértsük a populizmust. Ez pedig a következő: minél kiterjedtebb az egyenértékűségi lánc, annál gyengébb lesz a kapcsolata a sajátos igényekkel, amelyek magukra vállalják az egyetemes megjelenítés szerepét. Ez döntő fontosságú következtetéshez vezet elemzésünk szempontjából: a népi szubjektivitás megkonstruálása csupán a *tendenciálisan* üres jelölők diszkurzív megalkotása alapján válik lehetségessé. A populist szimbólumok úgynevezett „szegénysége” válik a politikai hatékonyságuk feltételévé: mivel az a szerepük, hogy az egyenértékűségi homogenitásba nagyon is heterogén valóságot vonjanak be, ezt csak úgy valósíthatják meg, ha sajátos tartalmukat minimálisra csökkentik. Szélsőséges esetben ez a folyamat eljut arra a pontra, ahol a homogenizáció szerepét a pusztán név tölti be: a vezető neve.

Van két másik fontos aspektus is, amelyet ezen a ponton fontolóra kell vennünk. Az első arra a sajátos torzulásra vonatkozik, amelyet az egyenértékűségi logika vezet be a „nép” és a „hatalom” mint antagonisztikus pólusok megalkotásába. A „nép” esetében, amint azt láthattuk, az egyenértékűségi logika a „kiüresítésen” alapul, amely egyaránt gazdagít és szegényít. Gazdagít, mert az egyenértékűségi láncot egyesítő jelölők, lévén, hogy le kell fedniük a láncot integráló összes kapcsolatot, szélesebb referenciával bírnak, mint az a tisztán megkülönböztetésen alapuló tartalom, amelyben a jelölő csupán egyetlen jelölthöz kapcsolódhat. Szegényít, mert pontosan e tágabb (potenciálisan egyetemes) referencia okán, az egyenértékűségi láncnak a sajátos tartalmakkal való kapcsolata drasztikusan csökkenő tendenciát mutat. A logikából kölcsönzött megkülönböztetéssel élve úgy fogalmazhatunk, hogy amit *extenzióban* nyer, azt elveszíti *intenzióban*. Ugyanez történik a hatalom pólusának a megalkotása során is: ez a pólus nem egyszerűen a saját differenciális tartalmának a materialitásán keresztül működik, mivel ez a tartalom a népi pólus tagadásának a *hordozója* (azáltal, hogy meghíúsítja ez utóbbi igényeit). Ez a jelen tanulmányban elkülönített számos mozzanatot átható, lényegi ingatagságot eredményez. Ami a sajátos igényeket illeti, elkülönített tartalmukban semmi sem vetíti előre, hogy a különbség vagy pedig az egyenértékűség módján fognak artikulálódni, ez ugyanis a történeti kontextus függvénye, mint ahogy az egyenértékűségek esetében semmi sem vetíti előre azt sem, hogy meddig terjednek és hogyan tevődnek össze azok a láncok, amelyekben részt vesznek. Ami pedig a nép/hatalom dichotómia két pólusát illeti, az épp adott azonosságuk és szerkezetük egyaránt vita és újratárgyalás tárgyát képezi. Franciaország a középkor

óta számos éhséglázadás tanúja lehetett, ám ezek a lázadások szabályszerűen nem a monarchiát azonosították ellenségükként. A tizennyolcadik század összes komplex átalakulásának el kellett jutnia egy olyan szintre, ahol az élelmiszerekre vonatkozó igények a politikai rendszer egészét átfogó forradalmi egyenértékűségi láncok részévé váltak. Az amerikai farmerek populizmusa a tizenkilencedik század végén pedig azért bukott meg, mert az a kísérletük, hogy megteremtsék a kisemmizett csoportok igényeit érvényesítő népi egyenértékűségi láncokat, olyan döntő akadályba ütközött, amelyet egy sor *megkülönböztető* szerkezeti határvonal képezett, amelyek erősebbnek bizonyultak a populista fellépésnél: jelesen a farmerek és a városi munkások közötti kölcsönös bizalmatlanság, a déli farmerek mélyen gyökerező lojalitása a demokrata párt iránt, és így tovább.

Ez elvezet bennünket vizsgálódásunk második pontjához. Korábban mindvégig azzal a leegyszerűsítő feltevessel éltünk, hogy a két antagonisztikus egyenértékűségi láncot elválasztó határ *de facto* létezik. Most viszont pontosan ezt a feltételezést kell megkérdőjeleznünk. Megközelítésünk egésze tulajdonképpen ennek a megkérdőjelezéséhez vezet, mivel abból, hogy *a priori* módon nem lehet megindokolni, hogy egy igény miért kerül inkább az egyik sajátos egyenértékűségi láncolatba és megkülönböztető artikulációba, mint egy másikba, azt várhatnánk, hogy az antagonisztikus politikai stratégiák azon alapulnak, hogy eltérő módon húzzák meg a politikai határvonalakat, és hogy ez utóbbiak folyton meginognak és átalakulnak.

Amennyiben ez igaz, bizonyos értelemben módosítanunk kell a feltevésünket. Minden diszkurzív elem az ellentmondó artikulációs kísérletek szerkezeti nyomásának lenne alárendelve. Az üres jelölők szerepére vonatkozó elméletünkben e jelölők valószínűsége maga is az egyenértékűségi lánc jelenlététől függ, amely, mint láthattuk, egy belső határvonalat implikál. A populizmus klasszikus formái – mint például az 1940-es és az 1950-es évekbeli latin-amerikai populizmus különböző fajtái – megfelelnek ennek a leírásnak. A populizmus politikai dinamikája ettől a folyamatosan újraalkotott belső határtól függ. A nyelvészetből kölcsönzött hasonlattal élve, azt mondhatnánk, hogy míg egy intézményes politikai diskurzus hajlamos arra, hogy a nyelv szintagmatikus tengelyét – a kombinációs viszonyok által artikulált, megkülönböztetésen alapuló helyzetek sokaságát – részesítse előnyben, addig a populista diskurzus inkább a paradigmatiszma tengelyt részesíti előnyben, azaz a mindössze két szintagmatikus pozíció körül összeálló elemek (esetünkben igények) közötti helyettesítési viszonyokat.

Mindazonáltal a belső határvonalat, amelyen a populista diskurzus alapul, fel lehet forgatni. Erre két különböző módon kerülhet sor. Az első

az, hogy a sajátos igények közötti változatos kapcsolatokat úgy törik meg, hogy egyenként elégitik ki azokat. Ez a politika populista formájának hanyatlása, a belső határvonalak elmosódása és az intézményrendszer integrációjának magasabb szintjére való áttérés felé vezető út – az átalakítási eljárás, ahogy Gramsci nevezte. Ez nagyjából a Disraeli-féle „egy nemzet” tervezetnek vagy a Harmadik Úthoz és a „radikális középhez” köthető elméletírók ama kortárs kísérleteinek felel meg, hogy a politikát közigazgatással helyettesítsék.

A belső határvonal szubverziójának második útja teljesen más természetű. Nem abban áll, hogy *felszámolja* a határokat, hanem abban, hogy *megváltoztatja politikai előjelüket*. Amint láthattuk, mihelyt a népi diskurzus központi jelölői részlegesen üressé válnak, meggyengülnek korábbi kapcsolatai bizonyos sajátos tartalmakkal – azok a tartalmak pedig teljesen nyitottá válnak a *változatos* egyenértékűségi reartikulációk számára. Ezen a ponton elegendő, hogy az üres népi jelölők megőrizzék radikális jellegüket – vagyis azt a képességüket, hogy két táborra osszák a társadalmat –, miközben megváltozik az általuk egyesített egyenértékűségi lánc, mivel ellentétes politikai előjelet kap a populista eljárás egészének a politikai jelentése. A huszadik század számtalan példát kínál ezekre az előjelváltásokra. Amerikában a népi radikalizmus jelölőit, amelyeknek a New Deal idején főként baloldali konnotációi voltak, a későbbiek során a szélsőjobb sajátította ki, George Wallace-szal kezdődően a „morális többségig”. Franciaországban a kommunista párt radikális „néptribuni szerepét” bizonyos mértékig a Front National olvasztotta magába. A fasiszmusnak a két világháború közötti időszakban lezajlott egész térhódítását pedig meg sem érthetnénk, ha nem utalnánk a forradalmi hagyományhoz tartozó témák és igények jobboldali reartikulációjára.

Fontos megragadni a reartikulációs folyamat mintázatát, amely annak függvénye, hogy részlegesen működésben tartják a népi radikalizmus központi jelölőit, miközben számos demokratikus igényt egy másik egyenértékűségi láncba írnak be. Ez a hegemonikus reartikuláció azért lehetséges, mert „nyilvánvaló sorsként” semmilyen társadalmi igényt, semmilyen *a priori* beíródási formát sem tulajdonítanak neki – minden a hegemonikus küzdelmen múlik. Amint egy igényt több antagonisztikus tervezet artikulációs kísérletének vetnek alá, az utóbbiakkal szemben mintegy a senkiföldjére kerül – részleges és átmeneti függetlenségre tesz szert. Amikor a népi jelölőknek és az általuk artikulált igényeknek erre az ambivalenciájára hivatkozunk, *lebegő jelölőkről* fogunk beszélni. A lebegő jelölőket alkotó szerkezeti viszony különbözik az üres jelölők esetében megfigyelt viszonytól: míg ez utóbbiak az egyenértékűségi láncból adódó, teljes mértékben kialakult belső határvonaltól függenek, a lebegő jelölők azt fejezik ki, hogy minden határ eredendően többértelmű, és

semmilyen végső stabilitásra sem képes szert tenni. A megkülönböztetés azonban főként az elemzésben érvényesül, mivel a gyakorlatban az üres és a lebegő jelölők nagymértékben egybevágnak: nincs olyan történelmi szituáció, amikor a társadalom olyannyira konszolidálódik, hogy a belső határvonala ne legyen kitéve semmilyen felforgatásnak vagy elmozdulásnak, és nincs olyan mély szerves válság sem, hogy a benne ható felforgató tendenciákat ne korlátoznák a stabilitás bizonyos formái.

Populizmus, politika és képviselő

Hadd fűzzük össze gondolatmenetünk szerteágazó szálait, hogy eljuthassunk a populizmus koherens fogalmához. Ezt a koherenciát csak úgy lehet elérni, ha a fogalom kidolgozásába bekerülő különféle dimenziók nem pusztán egymás mellé állítják a különálló jegyeket egy egyszerű felsorolásban, hanem valamely elméletileg artikulált egész részeivé válnak. Először is, csak akkor beszélhetünk populizmusról, ha adva van egy sor, a népi szubjektumot megalkotó politikai-diszkurzív gyakorlat, és – amint láthattuk – a népi szubjektum kialakulásának előfeltétele a társadalmi teret két táborra osztó belső határvonal létrehozása. Mint tudjuk, ennek a megosztásnak a logikáját azonban egy sor olyan társadalmi igény közötti egyenértékűségi lánc megalkotása határozza meg, amelyekben az egyenértékűségi mozzanat győzedelmeskedik az igények megkülönböztető természetű fölötte. Végül, az egyenértékűségi lánc nem lehet pusztán véletlen egybeesés eredménye, hanem egy olyan elem felbukkanásán keresztül kell megszilárdulnia, amely úgy látja el koherenciával ezt a láncot, hogy totalitásként jelöli. Ezt az elemet neveztük *üres jelölőnek*.

Ezek azok a meghatározó szerkezeti jegyek, amelyek véleményem szerint bekerülnek a populizmus kategóriájába. Amint látható, az általam javasolt populizmusfogalom szigorúan *formális*, mivel az összes meghatározó vonása kizárólag az artikuláció egyedi módjához kapcsolódik – az egyenértékűségi logikának a megkülönböztetési logika feletti győzedelmén –, függetlenül azoktól a tényleges *tartalmaktól*, amelyeket artikulál. A jelen írás elején ezért állítottam azt, hogy a „populizmus” ontologikus, és nem ontikus kategória. A populizmus meghatározására tett kísérletek zöme egy sajátos ontikus tartalommal próbálta meg elhelyezni a jelenség specifikumát. Ennek eredményeként pedig olyan önmegsemmisítő gyakorlattá fajultak, amelynek a két előrelátható alternatív következménye az volt, hogy vagy kiválasztottak egy empirikus tartalmat, amelyet a kivételek tömkelege azonnal elsodort, vagy pedig

egy olyan „intuícóra” hivatkoztak, amelyet semmilyen fogalmi tartalomra sem lehet lefordítani.

Annak, hogy a fogalomalkotás elmozdul a tartalomtól a forma felé, előnyei is vannak (azon a nyilvánvaló előnyön kívül, hogy elkerüljük a naiv szociologizmust, amely a politikai formákat a csoport előzetesen megalkotott egységére redukálja). Elsősorban módunkban áll rákérdezni arra a makacs problémára, miként viszonyuljunk ahhoz, hogy a populizmus mindenütt jelen van, vagyis hogy a társadalmi-gazdasági struktúra eltérő pontjain bukkanhat fel. Amennyiben meghatározó vonásai az egyenértékűségi logika túlsúlyában, az üres jelölők termelésében és a politikai határoknak az elnyomottnak a megszólításán keresztül történő megalkotásában ragadhatók meg, azonnal megértjük, hogy azok a diskurzusok, amelyek ezen az artikulációs logikán alapulnak, a társadalmi-intézményes struktúra *bármelyik* pontjáról kiindulhatnak: klienteláris politikai szervezetek, megállapodott politikai pártok, szakszervezetek, hadsereg, forradalmi mozgalmak, és így tovább. A „populizmus” nem ezeknek a szervezeteknek a tulajdonképpeni politikáját határozza meg, hanem azt a módot jelenti, ahogyan artikulálják a témáikat – bármelyek is legyenek ezek.

Másodsorban így jobban megragadhatunk valamit, ami lényegbevágó a jelenkori politikai színtér megértése szempontjából: a radikális tiltakozás jelölőinek körforgását az egymással teljesen ellentétes politikai előjelű mozgalmak között. Korábban már utaltunk erre a kérdésre. Csupán egyetlen példát említsünk: a mazzinizmus és a garibaldizmus jelölőinek a körforgását Olaszországban a felszabadító háború idején (1943–1945). Olaszországban ezek voltak a radikális tiltakozás jelölői a Risorgimento óta. Mind a fasiszták, mind a kommunisták megpróbálták beilleszteni őket a saját diskurzusukba, és ennek eredményeként részlegesen autonómmá váltak a politikai artikuláció különféle formáival szemben. Megőrizték a radikalizmus dimenzióját, ám eleinte még eldöntetlen volt, hogy a radikalizmus jobb vagy bal irányban mozdul el – lebegő jelölők voltak, a fentebb tárgyalt értelemben. Szemlátomást hiábavaló azt kérdezni, hogy e populista szimbólumok révén milyen társadalmi csoportok nyilvánulnak meg: az egyenértékűségi lánc, amelyet alkotnak, számos társadalmi szektort szel át, az általuk képviselt radikalizmust pedig egymással teljesen ellentétes politikai előjelű mozgalmak artikulálhatják. A jelölőknek ezt a vándorlását akkor tudjuk leírni, ha a populizmust az artikuláció formális alapelveként fogjuk fel; és nem akkor, ha ezt az alapelvet azon sajátos tartalmak mögé rejtjük, amelyeknek felveheti a formáját a különböző politikai konjunktúrákban.

Végül, a populizmus kérdésének formális megközelítése lehetővé teszi, hogy rákérdezzünk egy másik, egyébként is makacs problémára.

Amikor úgy tesszük fel a kérdést, hogy egy mozgalom *populista-e* vagy *sem*, tulajdonképpen rossz irányban tapogatózunk. Ehelyett inkább a következő kérdést kellene feltennünk: *milyen mértékben* populista egy adott mozgalom? Amint tudjuk, ez a kérdés azonos a következővel: *milyen mértékben* uralja diskurzusát az egyenértékűségi logika? A politikai gyakorlatokat úgy mutattuk be, mint amelyek egy olyan folytonosság különböző pontjain működnek, amelynek két *reductio ad absurdum*ig vitt véglete az intézményes diskurzus, amelyet a különbség tiszta logikája ural, és a populista diskurzus, amelyben háborítatlanul működik az egyenértékűségi logika. Ezt a két végletet tulajdonképpen nem lehet elérni: a tiszta különbség olyan társadalmat jelentene, amelyet olyannyira elural a közigazgatás és a társadalmi igények individualizációja, hogy lehetetlenné válna a belső határvonalakért folyó küzdelem, azaz a politika; a tiszta egyenértékűség viszont a társadalmi viszonyok olyan fokú felbomlását vonná magával, hogy maga a „társadalmi igény” fogalma veszítené el a jelentését – ez annak a „tömegnek” a képe, amelyet a „tömegelektan” tizenkilencedik századi elméletírói ábrázoltak (Taine, Le Bon, Sighele stb.).

Fontos megérteni, hogy a tiszta különbség és a tiszta egyenértékűség két véglete nem empirikusan, hanem logikailag lehetetlen. A különbségnek az egyenértékűségi logika által történő felforgatása nem ölti magára az előbbinek az utóbbin keresztül történő teljes kiküszöbölésének a formáját. Az egyenértékűség nem olyan viszony, amelyben minden különbség azonossággá omlik össze, hanem olyan, amelyben a különbségek továbbra is nagyon aktívak maradnak. Az egyenértékűség az igények közötti elkülönítést küszöböli ki, nem pedig magukat az igényeket. Ha egy sor igényt – mint például a közlekedés, a lakhatás, a foglalkoztatás, és így tovább, hogy visszatérjünk az eredeti példánkhoz – nem teljesítenek, a közöttük meglevő egyenértékűségnek (és az egyenértékűségből adódó népi identitásnak) égető szüksége van arra, hogy az igények továbbra is fennálljanak. Vagyis az egyenértékűség továbbra is kifejezetten a különbségek artikulációjának egy sajátos módja. Ilyenformán az egyenértékűség és a különbség között bonyolult dialektika, ingatag kompromisszum áll fenn. Számos olyan történelmi helyzetet láthatunk, amely mindkettő *jelenlétét*, ugyanakkor pedig *feszültségét* is feltételezi. Hadd említsünk meg párat ezek közül:

1. Egy intézményrendszer egyre kevésbé képes a társadalmi igények differenciált beolvasztására, ez pedig egy belső szakadékhöz, és két antagonisztikus egyenértékűségi lánc kialakulásához vezet a társadalmon belül. Ez a populista vagy forradalmi szakítás klasszikus példája, amely általában a képviselőlet olyan típusú válságaiból adódik, amelyeket Gramsci „szerves válságoknak” nevez.

2. A populista szakítás nyomán létrejött rendszer fokozatosan intézményesül, és így a megkülönböztetesen alapuló logika lassan ismét túlsúlyba kerül, és az egyenértékűségi népi identitás pedig egyre inkább működésképtelen bikkfanyelvvé válik, amely egyre kevesebb hatással van a politika valós folyamataira. Argentínában a peronizmus a kezdeti konfrontációs politika felől – amelynek a népi szubjektuma a *descamisado* (a *sans-culotte* megfelelője) volt – megkísérelt elmozdulni egy mindinkább intézményesülő diskurzus irányába, amely azon alapult, amit „szervezett közösségnek” (*la comunidad organizada*) hívtak. A tényleges igények és az egyenértékűségi diskurzus közötti növekvő aszimmetriának a másik változatát azokban az esetekben találhatjuk meg, amelyekben ez utóbbi válik az állam bikkfanyelvévé. Ilyenkor azt láthatjuk, hogy a tényleges társadalmi igények és az uralkodó egyenértékűségi diskurzus közötti növekvő távolság gyakran vezet az előbbi elnyomásához és az utóbbi erőszakos kivitelezéséhez. A dekolonializáció folyamatát követően számos afrikai rezsim követte ezt a sémát.

3. Néhány uralkodó csoport egy növekvő intézményellenes diskurzuson keresztül megkísérli folyamatosan újraalkotni a belső határokat. Ezek a kísérletek általában kudarcot vallanak. Gondoljunk csak arra a folyamatra, amely Franciaországban a jakobinizmustól a direktóriumhoz, vagy Kínában a „kulturális forradalom” ciklusainak különféle állomásaihoz vezetett.

Egy mozgalom vagy egy ideológia – vagy, hogy mindkettőt közös nemfogalmuk alá soroljuk: egy diskurzus – annak függvényében válik többé vagy kevésbé populistává, hogy tartalmait milyen mértékben artikulálja az egyenértékűségi logika. Ez azt jelenti, hogy nincs olyan politikai mozgalom, amely teljes mértékben mentes a populizmustól, mert egyikük sem mulasztja el, hogy a társadalmi határ megalkotásán keresztül valamilyen mértékben megszólítsa a „népet” az ellenséggel szemben. Ezért populista jogosultságai a politikai átmenet pillanataiban fognak különösen világosan megmutatkozni, amikor a közösség jövője forog kockán. Ebben az értelemben a „populizmus” mértéke attól függ, hogy milyen mély a politikai alternatívákat elválasztó szakadék. Mindazonáltal ez felvet egy problémát is. Ha tehát a populizmus abban áll, hogy a közösségi téren belül feltételez egy radikális alternatívát, egy választást, amelynek a kimenetelén múlik az adott társadalom jövője, vajon a populizmus nem válik-e a politika szinonimájává? A válasz csakis igenlő lehet. A populizmus az intézményes rend megkérdőjelezését jelenti az elnyomottnak mint történelmi ágensnek a megalkotása révén – vagyis egy olyan ágens révén, amely a dolgok fennálló rendjéhez viszonyítva *a másik*. Ez azonban nem más, mint a politika. A politika csak egy olyan gesztuson keresztül létezik, amely a fennálló helyzetet rendszerként fogja

át, és alternatívát kínál azzal szemben (vagy éppen ellenkezőleg, amikor a rendszert a lehetséges alternatívákkal szemben védelmezi). Ez az oka annak, hogy a populizmus vége és a politika vége egybeesik. A politika akkor ér véget, amikor a totalitásként felfogott közösség és a totalitást képviselő akarat egymástól megkülönböztethetetlené válnak. Jelen írásban mindvégig amellelt érveltem, hogy ebben az esetben a politikát felváltja az igazgatás, a társadalmi megosztottság nyomai pedig eltűnnek. Hobbes Leviatánja mint az abszolút uralkodó osztatlan akarata, vagy Marx osztály nélküli társadalmának egyetemes szubjektuma voltaképpen a politika végének párhuzamos útjait jelentik – jóllehet, természetesen, ellentétes előjellel. A vitán felül álló, totális állam és az állam elhalása egyaránt arra irányulnak, hogy eltöröljék a társadalmi megosztottság nyomait. Ilyen értelemben nem nehéz belátni, hogy a politika és a populizmus lehetőségének feltételei megegyeznek: mindkettő feltételezi a társadalmi megosztottságot; mindkettőben egy olyan ambivalens *démosz* érhető tetten, amely egyrészt a közösségen belüli rész (az elnyomott), másrészt pedig olyan ágens, amely – épp ellentétesen – a közösség *egészeként* tünteti fel magát.

Ez a következtetés egy utolsó megállapításhoz vezet el bennünket. Ameddig van politika (és, ha helyesen érveltünk, populizmus is, ami az előbbi származéka), addig van társadalmi megosztottság is. Ebből a társadalmi megosztottságból következik, hogy a közösség egyik része a közösség mint egész kifejezéseként és képviselőjeként tünteti fel magát. Amíg van *politikai* társadalom, addig ez a szakadékot nem lehet áthidalni. Ez azt jelenti, hogy a „nép” csak a képviseleti viszonyok terepén alakulhat ki. Ezzel immár meg tudjuk magyarázni a képviseleti rácsot, amelyből a „nép” felbukkan: egy bizonyos sajátosság, amely kisajátítja az egyetemes képviselet funkcióját; e sajátosság identitása eltorzul az egyenértékűségi lánc megalkotása révén; a népi tábor azokból a helyettesítések-ből származik, amelyek a társadalom mint egész képviselőiként tüntetik fel magukat. Ezeknek a belátásoknak néhány fontos következménye van. Az első az, hogy a „nép”, ahogy a populista diskurzusokban működik, sohasem elsődleges adottság, hanem konstrukció – a populista diskurzus nem egyszerűen csak *kifejez* valamilyen eredendő népi identitást, hanem tulajdonképpen *létesíti* azt. A második az, hogy ebből következően a képviseleti viszonyok nem egy másodlagos szintet jelentenek, amely a másutt létesülő elsődleges társadalmi realitást tükrözné, hanem épp ellenkezőleg, azt az elsődleges terepet, amelyen belül a társadalmi létesül. Ennek következtében minden politikai átalakulásra a képviseleti folyamatba bekerülő elemek belső elmozdulásaként kerül sor. A harmadik következmény az, hogy a képviselet nem jelent második opciót, ahogy Rousseau is mondaná, ami abból adódik, hogy egyre mélyül a szakadék az egyetemes

közösségi tér és a ténylegesen létező kollektív akaratok partikularizmusa között. Épp ellenkezőleg, a közösség mint egész és a kollektív akaratok közötti aszimmetria a forrása annak a pezsdítő játéknak, amit politikának nevezünk, amelyen megtalálhatjuk a korlátainkat, ugyanakkor viszont a lehetőségeinket is. Rengeteg fontos dolog következik abból, hogy nincs végső egyetemesség: többek között a „nép” felbukkanása.

Fordította Bakcsi Botond